

การใช้หลักพุทธวิธีในการบริหารการศึกษา Buddha's principles for educational administration

พระอุทิศ สมมาภาณี (แท่งทอง)¹

Phra Utith Sammaphani (Tangtong)¹

วรกฤต เกื้อนช้าง²

Worrakrit Thuenchang

บทคัดย่อ

ผู้บริหารการศึกษา ถือเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการบริหาร จะต้องเป็นผู้ที่มีทั้งความรู้ ความสามารถ และคุณธรรม จริยธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทุติยาปาปนิคสูตรว่า “จักขุมา มีปัญญามองการณ์ไกล วิธูโร มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน นิสสยสัมปันโน เป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี” ซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่กำหนดความสำเร็จขององค์กร สำหรับบทความนี้ ได้นำเสนอการใช้พุทธวิธีในการบริหารการศึกษา โดยการนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาใช้ในการบริหาร เช่น หลักไตรสิกขา ใช้ในการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบความสำเร็จ หลักธรรมสำหรับนักปกครองหรือนักบริหาร เช่น หลักพรหมวิหารธรรม 4 และหลักสังคหะวัตถุ 4 พร้อมทั้งหลักธรรมในการครองตน (สัปปุริสธรรม 7 ประการ) ครองคน (พลธรรม 4 ประการ) และครองงาน (ขรവാสาธรรม 4 ประการ)

คำสำคัญ: พุทธวิธี/ การบริหาร/ การศึกษา

Abstract

It is considered a very important person in management. He must be a person with high qualities including knowledgeable, ability and morality as the Buddha said in the Tuthiyapaphanikha Sutta stated". The universe has wisdom, foresight, Withuro has expertise Nisayasampanno. He must hold interpersonal communication skills," which is the person who determine (the success of the organization). For this article, presented the use of Buddhist methods in educational administration by applying Buddhist principles in administration such

¹ นิสิตปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ , E-mail. thangthong23@gmail.com

² อาจารย์ที่ปรึกษาประจำหลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ E-mail. assocprofworrakrit@gmail.com

as the threefold principles used to improve quality of life in order to be successful. The guide the ruler Principles or administrators such as the Brahnavihara dhamma IV (Pāli: *brahmavihāra*, sublime states of mind) and the Sangahavattu dhammas IV (four bases of social solidarity, *saṅgahavattu-dhamma*), objects as well as the principles of self-possession (Sappurisa-Dhamma VII), (4 Dharma) ability to take the command and fully committed to the work (4 layouts of dharma)

Keyword: Buddha's principles/ Educational/ Administration

บทนำ

พุทธวิธีการบริหารจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการแสดงให้เห็นพุทธวิธีการบริหารของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้มีวิธีการบริหาร โดยพระองค์ทรงบริหารคณะสงฆ์ด้วยตนเอง และกระจายอำนาจให้พุทธสาวกในการบริหารคณะสงฆ์อย่างเป็นระบบ และเผยแผ่พุทธศาสนาส่งผลให้พุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลมีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก การบริหารพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล การบริหารคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้ามีลักษณะเป็นประชาธิปไตย และหลักธรรมประชาธิปไตย โดยเน้นให้พระสงฆ์ปกครองดูแลกันเอง ลักษณะที่เรียกว่าเป็นประชาธิปไตยในหมู่สงฆ์ มีปรากฏ ดังนี้ 1) พระพุทธเจ้าทรงมอบความเป็นใหญ่ให้แก่คณะสงฆ์ เช่น ให้คณะสงฆ์เป็นผู้ตรวจสอบคุณสมบัติของผู้มาขอบวชและทำพิธีบวชให้ เป็นต้น 2) พระพุทธเจ้าทรงเคารพในมติของคณะสงฆ์ เมื่อคณะสงฆ์มีมติออกมาอย่างไร พระบรมศาสดาจะเคารพในมตินั้น 3) พระภิกษุต้องเข้าร่วมในกิจกรรมของคณะสงฆ์ เช่น การประชุมทำอุโบสถสังฆกรรม ทุกครั้งเดือน และ 4) การประชุมคณะสงฆ์ พระภิกษุทุกรูปที่เข้าประชุมมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีการใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ตัดสิน เมื่อพระภิกษุรูปใดจำเป็นต้องออกจากที่ประชุมเพื่อทำธุระส่วนตัว จะต้องให้ฉันทะก่อน แปลว่า อนุญาตให้การประชุมดำเนินการต่อไปได้ แม้มีการลงมติใดๆ พระภิกษุรูปนั้นต้องยอมรับในมตินั้น

ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาแก่พระสงฆ์สาวกเป็นประจำทุกวัน นอกจากนั้น พุทธกิจประจำวัน อีกประการหนึ่งคือ ทรงสอดส่องดูแลวินัยสัตว์ที่พระองค์ควรไปแสดงธรรม เพื่อให้ผู้นั้นได้สำเร็จมรรคผล ตามควรแก่อุปนิสัย ของเวไนยสัตว์นั้น ๆ นอกจากพระภิกษุสงฆ์แล้ว บรรดาพุทธศาสนิกชน ก็พากันไปฟังธรรมจากพระพุทธองค์โดยตรง ในตอนเย็นเป็นประจำทุกวัน พระภิกษุรูปใดหรือหมู่คณะใดฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธเจ้า ซึ่งบางครั้งทรงแสดงแต่โดยย่อ ทำให้ยังเข้าใจไม่แจ่มแจ้ง ก็พากันไปไต่ถามพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิให้อธิบายโดยพิสดารให้ฟัง พระเถระดังกล่าวมีพระสารีบุตร พระมหาจักจายนะ และพระมหากัสสปะ เป็นต้น แล้วทรงจำไว้ เมื่อมีโอกาสก็กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระธรรมเทศนาเรื่องนั้น ๆ พระมหาเถระองค์นั้น ๆ ได้อธิบายโดยพิสดารเป็นอย่ำนั้น ๆ พระพุทธองค์ก็ทรงรับรองว่าคำอธิบายนั้นถูกต้อง แม้พระองค์จะอธิบาย ก็จะอธิบายอย่างนั้น การศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้านี้เรียกว่า การศึกษาพระปริยัติธรรม

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงวางระบบการศึกษาไว้เป็นสามขั้นตอนด้วยกัน คือ ชั้นปริยัติ ชั้นปฏิบัติและชั้นปฏิเวธ ในชั้นปริยัติ เป็นการศึกษาพระธรรมวินัย ให้มีความรู้ในพระธรรมคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้า รวมทั้งพระวินัยคือข้อบัญญัติต่าง ๆ ที่จะต้องประพฤติให้มี

ความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องถ่องแท้ เพื่อจะได้นำมาประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องตรงทาง และยังสามารถแนะนำสั่งสอนผู้อื่นให้มีความรู้ความ เข้าใจในพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ชั้น ปฏิบัติ เป็นการนำเอาพระธรรมวินัยที่ได้ศึกษามาจนรอบรู้และเข้าใจถ่องแท้ดีแล้วมาประพฤติ ปฏิบัติด้วยกาย วาจาและใจ ในสองข้อแรก ส่วนใหญ่จะเป็นไปในกรอบของพระวินัย คือศีลนั่นเอง ส่วนข้อที่สามเป็นการเจริญภาวนา อันได้แก่การฝึกสมาธิ ซึ่งเป็นสมาธิในพระพุทธศาสนา มิใช่สมาธิโดยทั่วไป รายละเอียดในการนำไปสู่สมาธิมีอยู่พร้อมมูลและชัดเจนแล้วใน พระไตรปิฎก เมื่อได้สมาธิในระดับที่จะนำไปใช้ปฏิบัติวิปัสสนาได้ ก็ก็นำไปสู่การทำ วิปัสสนาอันเป็นอุบายให้เกิดปัญญา ที่ได้รู้เห็นความเป็นไปต่าง ๆ ของโลกตามความเป็นจริงและ ขึ้นปฏิเวธ เป็นขั้นที่แสดงผลของการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยในระดับต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ ตามลำดับ จนถึงขั้นทำที่สุดแห่งทุกข์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ผู้บริหารทางการศึกษาที่จะประสบความสำเร็จในการบริหารองค์การในยุคการแข่งขัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมີคุณลักษณะที่สำคัญก็คือ วิสัยทัศน์ และมีความสามารถในการกำหนดกลยุทธ์เป็นอันดับหนึ่ง วิสัยทัศน์และกลยุทธ์ จึงเป็นตัวแปรของผู้นำที่สำคัญยิ่งที่จะทำให้ภาวะผู้นำในการบริหารองค์การสู่ความสำเร็จได้ ความสามารถของผู้นำในการสร้างและสื่อสารวิสัยทัศน์ใน อนาคตขององค์การ โดยชี้ให้เห็นว่าองค์การจะเจริญเติบโตและมีสภาพที่ดีขึ้นจากปัจจุบันอย่าง น่าเชื่อถือ น่าสนใจ และมีความเป็นไปได้จริง วิสัยทัศน์เช่นนี้หากได้รับการเลือกและปฏิบัติอย่าง เหมาะสมจะเป็นพลังขับเคลื่อนต่อการสร้างอนาคตขององค์การ ซึ่งในกระบวนการนี้ ทักษะ พรสวรรค์และทรัพยากรจะถูกนำมาใช้ไปอย่างเต็มที่เพื่อทำให้วิสัยทัศน์ปรากฏเป็นจริง

การบริหารตามแนวพุทธวิธีก็เป็นอีกแนวทาง ที่มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนการบริหาร การศึกษาให้เกิดความเป็นธรรม และพัฒนาได้อย่างยั่งยืน โดยใช้ระบบตามหลักธรรมของ พระพุทธเจ้ามาประยุกต์บริหารจัดการ ดังเช่น พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้นำเสนอ พุทธวิธีบริหารไว้ 5 ประการ ได้แก่ การวางแผน การจัดการองค์การ งานบุคลากร การอำนวยความสะดวก และการกำกับดูแล ดังนั้นในบทความนี้ผู้เขียนจึงขอเสนอแนวทางการบริหารของผู้บริหาร สถานศึกษาตามแนวพุทธวิธี เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย

หลักการบริหารทางพุทธศาสนา

หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา คือการเพียรพยายามขัดเกลาจิตใจตน ด้วยการเพิ่ม ปัญญา วิชา อันเป็นตัวความรู้ ให้สามารถบริหารตนได้มากพอที่จะเข้าไปมีส่วนในการบริหารคน อื่น จากคนหนึ่งไปถึงหลายๆ คน จนถึงบริหารองค์การต่างๆ ถ้ามองในแง่ของความจริงแล้ว การ บริหารทุกอย่างต้องเริ่มที่การบริหารตนมาก่อนทั้งนั้น การบริหารองค์การตลอดถึงประเทศชาติ การทำงาน ประสานงาน ร่วมแรงร่วมใจกันในการทำหน้าที่ป้องกัน บำบัด บำรุงรักษาองค์การของ คนที่ศึกษา ฝึกหรืออบรมตนมาดีแล้วนั่นเอง การบริหารองค์การจึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากคนเป็น จำนวนมากที่ฝึกปรือกันมาในด้านต่างๆ จนเกิดความรู้ ความคิด ความสามารถ คุณธรรมเหมาะสม ที่จะทำงานในฐานะนั้นๆ

อริยสัจ 4 คือความจริงอันประเสริฐ 4 ประการ อันเป็นหลักคำสอนสำคัญของ พระพุทธศาสนา มีดังนี้ 1. ทุกข์ (ธรรมที่ควรรู้) ทุกข์ คือความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ มนุษย์ทุก คนไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ต่างก็มีความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ความทุกข์จึงเกิดขึ้นกับใครก็ได้ทุก ขณะ เราจึงไม่ควรประมาทและพร้อมที่จะเผชิญหน้ากับความจริงของทุกข์นั้นๆ ซึ่งความทุกข์นั้น เกิดมาจากขั้นทั้ง 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ

2. สมุทัย (หลักธรรมที่ควรละ) สมุทัย คือความจริงที่ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งความทุกข์ เพราะความทุกข์หรือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น มีสาเหตุเกิดจากอะไรบางอย่าง ไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีเหตุ หลักธรรมที่ควรละ เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์ต่างๆ ที่ควรรู้ คือวิบัติ 4 อกุศลกรรมบถ 10 อบายมุข 6

3. นิโรธ (หลักธรรมที่ทำให้บรรลु) นิโรธ คือความดับทุกข์หรือดับปัญหาต่างๆ พุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่องความสุขมากมาย จุดหมายสูงสุด คือนิพพาน เป็นบรมสุขที่สูงที่สุด ได้แก่ สามีสสุข คือ ความสุขทางกายที่เกิดจากวัตถุภายนอก เรียกว่า กามสุข นิรามีสสุข คือ ความสุขที่ไม่อิงอาศัยวัตถุภายนอก เรียกว่า ความสุขทางใจ

4. มรรค (หลักธรรมที่ควรเจริญ หรือทำให้เกิดขึ้น) มรรค คือข้อปฏิบัติที่ทำให้พ้นจากความทุกข์หรือปัญหาต่างๆ ได้แก่ บุพพนิมิตของมัชฌิมาปฏิปทา สติปัฏฐาน 4 ดรณธรรม 6 กุลจิรัฏฐิติธรรม 4 กุศลกรรมบถ 10 และมงคล 38

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระสูตรที่มีเนื้อหาแสดงถึงการปฏิเสธส่วนที่สวดสองอย่าง และเสนอแนวทางดำเนินชีวิตโดยสายกลาง อันเป็นแนวทางใหม่ให้มนุษย์ มีเนื้อหาแสดงถึงขั้นตอนและแนวทางในการปฏิบัติเพื่อบรรลถึงอริยสัจทั้ง 4 คืออริยมรรคมีองค์ 8 โดยเริ่มจากทำความเข้าใจทุกข์ทางสายกลางก่อน เพื่อดำเนินตามขั้นตอนการปฏิบัติรู้ เพื่อละทุกข์ทั้งปวง เพื่อความดับทุกข์ อันได้แก่ นิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงถึงส่วนที่สวดสองอย่าง ที่พระพุทธศาสนาปฏิเสธ อันได้แก่ "กามสุขัลลิกานุโยค" คือการหมกมุ่นอยู่ในกามสุข และ "อัตถกิลมถานุโยค" คือการทรมานตนให้ลำบากโดยเปล่าประโยชน์ หรือทุณการิยา "คือการกระทำกิจที่ทำได้โดยยาก" คือการอดอาหาร มัชฌิมาปฏิปทา คือปฏิบัติทางสายกลางที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้ ได้แก่ มรรคมีองค์แปด

มรรคมีองค์ 8 มรรค คือหนทางสู่ความดับทุกข์ เป็นหนึ่งในอริยสัจ 4 จึงเรียกอีกอย่างว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วยองค์ประกอบ 8 ประการ

ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่าอริยมรรคมีองค์ 8 นี้ เป็นทางสายกลาง คือเป็นข้อปฏิบัติอันพอดี ที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ตามวิมังคสูตร พระพุทธเจ้าทรงอธิบายรายละเอียดไว้ดังนี้

1. สัมมาทิฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง) หมายถึง ความรู้ในอริยสัจ 4
2. สัมมาสังกัปปะ (ความคิดที่ถูกต้อง) หมายถึง ความคิดในการออกจากกาม ความไม่พยายาบท และการไม่เบียดเบียน
3. สัมมาวาจา (วาจาที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากการพูดเท็จ หยาบคาย ส่อเสียด และเพ้อเจ้อ
4. สัมมากัมมันตะ (การปฏิบัติที่ถูกต้อง) หมายถึง เจตนาละเว้นจากการฆ่า การเอาของที่มีเจ้าของไม่ได้ให้ และการประพฤติดินในกาม
5. สัมมาอาชีวะ (การหาเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง) หมายถึง การเว้นจากมิจฉาชีพ
6. สัมมาวายามะ (ความเพียรที่ถูกต้อง) หมายถึง สัมมปปธาน 4 คือความพยายามป้องกันอกุศลที่ยังไม่เกิด ละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ทำกุศลที่ยังไม่เกิด และดำรงรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้ว
7. สัมมาสติ (การมีสติที่ถูกต้อง) หมายถึง สติปัฏฐาน 4
8. สัมมาสมาธิ (การมีสมาธิที่ถูกต้อง) หมายถึง ฌาน 4

ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พระพุทธเจ้าทรงจัดสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เข้าใน สิล-ขันธ ทรงจัดสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้าในสมาธิขันธ และทรงจัดสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เข้าในปัญญาขันธ

ไตรสิกขา คือหลักการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบความสำเร็จ เป็นคนสมบูรณ์แบบตามแนว พุทธ ไตรสิกขาคือจัดอยู่ในมรรค (ธรรมที่ควรเจริญ) คือ ควรทำให้เกิดมีขึ้น เพื่อใช้เป็นเครื่องมือ พัฒนาชีวิต ไตรสิกขา แปลว่า สิกขา 3 หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา 1 อย่าง คือ

1. อธิศีลสิกขา คือ ศีลอันยิ่ง
2. อธิจิตตสิกขา คือจิตอันยิ่ง หมายถึง สมาธิ
3. อธิปัญญาสิกขา คือ ปัญญาอันยิ่ง

ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นกระบวนการปฏิบัติ หรือกระบวนการพัฒนา 3 ด้าน คือ ศีล เป็นหลักการพัฒนาระดับความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม สมาธิ เป็นหลักการพัฒนา จิตใจให้มีสมรรถภาพและประสิทธิภาพในการคิดพิจารณาตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำการใดๆ ปัญญา เป็นหลักการพัฒนาความรู้ความเข้าใจ รู้จักสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น และสามารถแยกแยะ วิเคราะห์สืบหาสาเหตุของสิ่งทั้งหลายได้ชัดเจน ไตรสิกขาคือเป็นกระบวนการพัฒนาแบบบูรณา การ

นิพพาน นิพพาน คือจิตที่ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ เป็นสภาพจิตที่มีความสุขล้วนๆ ไม่มี ทุกข์จือปนอยู่เลย การบรรลุนิพพาน คือสภาวะที่ปราศจากโลก โกรธ หลง จิตใจสงบ ไม่ยึดมั่นถือ มั่นกับอะไรอีก เป็นความสุขขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา การบรรลุนิพพานนั้นเกิดได้โดยการ ปฏิบัติตามไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา

ศีล คือการสำรวมกาย วาจา ระวังมิให้ทำสิ่งที่เป็นอกุศล เช่น ไม่ทำลายชีวิต ไม่พูดปด เป็นต้น

สมาธิ คือการฝึกฝนให้ใจสงบ แน่วแน่ ไม่คิดเรื่องโน้นที เรื่องนี้ที

ปัญญา คือการเข้าใจ หยั่งรู้สิ่งต่างๆ ตามที่เป็นจริง มิได้เป็นไปตามโลก โกรธ หลงของ เรา

การรักษาศีล ไม่ว่าจะได้ดีเพียงใดก็ตาม ไม่อาจทำให้บรรลุนิพพานได้ การเจริญสมาธิไม่ว่า จะระดับสูงเพียงใดก็ตาม ก็ไม่อาจบรรลุนิพพานได้ อย่างมากก็ระงับกิเลสได้ชั่วคราว สิ่งที่ทำให้คน บรรลุนิพพานได้ คือปัญญา แต่ปัญญาจะเกิดไม่ได้ หากการเจริญสมาธิไม่ถึงระดับหนึ่ง และการ เจริญสมาธิก็เป็นไปไม่ได้ยากหรือเป็นไปไม่ได้เลย หากไม่รักษาศีล ดังนั้นศีล สมาธิ และปัญญาจึงเป็น ฐานเกี่ยวเนื่องกัน

การบรรลุนิพพาน ก็คือการบรรลุหรือหลุดพ้นนั่นเอง ผู้ใดทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ผู้นั้นเป็น พระอรหันต์ การบรรลุนิพพานนั้นต้องอาศัยการพิจารณาให้เป็นนิพพาน โดยมีวิปัสสนาญาณ 9 เป็นหลักการ และวิธีการ ใช้ปรีชาญาณสอดส่องค้นหาเหตุผลของสังขารให้รู้เห็นอย่างแจ่มชัดเป็น อย่างๆ ก็จะทำให้บรรลุนิพพานได้ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่า การบรรลุนิพพานเป็นมงคลอันสูงสุดของ ชีวิต เพราะเป็นเหตุทำให้เกิดความสงบ สุขและความเยือกเย็นในชีวิต

จากการศึกษาหลักการบริหารทางพุทธศาสนา สามารถสรุปได้ว่า หลักการบริหารของ พระพุทธเจ้า ก็คือหลักธรรมที่พระองค์ทรงบัญญัติเอาไว้ในตัวเอง อาทิ เช่น หลักความจริงอัน ประเสริฐ 4 ประการ พระสูตรที่ปฏิเสธแนวทางอันสุดโต่ง และหนทางสู่ความดับทุกข์ คือมรรคมี องค์ 8 เพื่อนำไปสู่จิตที่ดับกิเลส ดับทุกข์ได้ ไม่มีทุกข์เจือปน คือการบรรลุนิพพาน

หลักธรรมสำหรับนักบริหาร

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนเกี่ยวกับการศึกษาอยู่จำนวนมาก หลักคำสอนเหล่านี้หากได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ อธิบาย ตีความ จัดทำเป็นหลักวิชาการ บูรณาการให้เข้ากับยุคสมัยแล้ว ก็จะสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการศึกษาและพัฒนามนุษย์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ จากที่กล่าวมา ผู้นำควรนำหลักธรรมมาประยุกต์ในการบริหารได้ดังนี้

พรหมวิหารธรรม 4 เป็นธรรมสำหรับนักบริหาร นักบริหารที่จะปกครองคนได้ต้องอาศัยธรรมที่เรียกว่า ธรรมของผู้ใหญ่คือ มีทั้งความรัก ความสงสาร เอื้ออาทร และทำใจให้เป็นกลาง นั่นคือ การใช้อำนาจหน้าที่หรือใช้พระเดชพระคุณควบคุมการบริหาร เป็นหลักธรรมที่นักบริหารทุกคนพึงมี เพราะจะเป็นนักปกครองหรือนักบริหารได้จะต้องมีคุณธรรมที่เรียกว่า พรหมวิหารธรรม 4 ประการ ซึ่งประกอบด้วย

1. เมตตา คือ ความหวังดีที่ปรารถนาให้ผู้อื่นมีสุข นักบริหารต้องมีความรักและความหวังดีต่อเพื่อนร่วมงาน ความรักจะเกิดได้ถ้านักบริหารรู้จักมองแง่ดี หรือส่วนที่ดีของเพื่อนร่วมงาน ถ้าพบส่วนเสียในตัวเอง นักบริหารต้องมองข้ามและให้อภัย เมื่อพบส่วนที่ดีต้องจดจำไว้เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะกับลักษณะที่ดีของเขา

2. กรุณา คือ หลักวิธีการของผู้บริหารที่มีจิตใจที่เกื้อกูลต่อผู้ร่วมงาน บุคลากรในองค์กร นักบริหารช่วยเหลือผู้ร่วมงาน และผู้ได้บังคับบัญชา เมื่อถึงคราวให้ช่วยเหลือ ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ไม่ทอดทิ้งไม่วางเฉย เป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ร่วมงาน ที่สำคัญกระตุ้น ส่งเสริมหลักการทำงานได้เป็นอย่างดี เพราะผู้บริหารคอยช่วยสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง

3. มุทิตา คือการชื่นชมยินดี เป็นหลักวิธีการของผู้บริหาร เมื่อผู้ร่วมงานผู้ได้บังคับบัญชา ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน หรือประสบผลสำเร็จในชีวิต หน้าที่ของผู้บริหาร คือร่วมแสดงความยินดี ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้มีโอกาสพัฒนาความรู้ ความสามารถให้มากยิ่งขึ้น เป็นการสร้างแรงจูงใจที่ดีสำหรับผู้บริหารที่จะสร้างแรงใจ ตั้งความสามารถของบุคลากร ผู้ร่วมงานออกมาอย่างเต็มความสามารถ

4. อุเบกขา คือหลักวิธีการของผู้บริหารทุกคน จะต้องมีความเป็นกลาง ไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใด ฝ่ายใด จะต้องตั้งตนเป็นกลาง แล้วใช้ปัญญาพิจารณาอันสมควรแก่เหตุ ในกรณีที่เกิดความขัดแย้ง ที่เกิดขึ้นของผู้ร่วมงาน หรือบุคลากรในองค์กร ตัดสินอย่างเที่ยงธรรม ผู้บริหารจะต้องสร้างความมั่นใจ ให้แก่ผู้ร่วมงานทุกคน ให้เกิดความเคารพนับถือ

อคติ หมายถึง ความลำเอียง ความไม่ยุติธรรม มี 4 ประเภทดังนี้

1. ลำเอียงเพราะชอบ (ฉันทาคติ) หมายถึง การลำเอียงเข้าข้างฝ่ายที่ตนรัก หรือชอบพอ

2. ลำเอียงเพราะเกลียดชัง (โทสาคติ) หมายถึง การลำเอียงเข้าข้างฝ่ายหนึ่งเพราะความเกลียดชังอีกฝ่ายหนึ่ง

3. ลำเอียงเพราะหลง (โมหาคติ) หมายถึง การลำเอียงเข้าข้างฝ่ายหนึ่ง เพราะความงมงายหรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของตน นับเป็นความลำเอียงที่มีโทษมากที่สุด เพราะ ความลำเอียงเพราะงมงายนั้นนำมาซึ่ง ความลำเอียงทั้งหลายทั้งปวง และคนที่กำลังหลง เพราะงมงายมักจะไม่รู้ตัวเอง

4. ลำเอียงเพราะกลัว (ภยาคติ) หมายถึง ความลำเอียงเข้าข้างฝ่ายหนึ่ง เพราะความเกรงกลัวอำนาจอิทธิพลของเขา

ความลำเอียง (อคติ) สามารถเกิดขึ้นได้ในใจทุกดวงที่ยังไม่บรรลุนิยาม หรือความลำเอียงเกิดได้ง่ายในคนที่มักเผลอสติ ค้นหาเยอะ ซึ่งมีไม่น้อยในสังคมปัจจุบัน ผู้บริหารไม่ควรประพฤติดังนั้นเพราะเป็นทางแห่งความเสื่อม

สังคหัตถ์ 4 หมายถึง หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อเกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ 4 ประการ ได้แก่

1. ทาน คือการให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆ ตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจีรังยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้
2. ปิยวาจา คือการพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างมาก เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการที่จะพูดให้เป็นปิย-วาจา นั้น จะต้องพูดโดยยึดถือหลักเกณฑ์
3. อติจริยา คือการสงเคราะห์ทุกชนิดหรือการประพฤติในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
4. สมานัตตตา คือการเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอด้านเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งยังเป็นการสร้างความนิยม และไว้วางใจให้แก่ ผู้อื่นอีกด้วย

บารมี 6 เป็นหลักธรรมอันสำคัญที่จะนำมาซึ่งความรักใคร่นับถือ นับว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสม มากสำหรับนักบริหารจะพึงยึดถือปฏิบัติ มี 6 ประการ

1. ทานบารมี เสียสละปัจจัย 4 ส่วนวัตถุและส่วนจิตใจ เช่นการให้อภัยทาน การช่วยเหลือปิดกวาด ทำความสะอาด ความรื่นรมย์แก่ชุมชน การเขียนหนังสือให้คนอ่าน การยินดีด้วยเมื่อผู้อื่นได้ดี และการแผ่กุศลตนให้แก่สรรพสัตว์
2. ศีลบารมี มีความประพฤติดี มีศีลธรรม มุ่งทำลายความชั่วร้าย ทำความดีในภพนี้ มิใช่เพื่อ ประโยชน์ตน แต่เพื่อความสุขของสังคม
3. ขันติบารมี มีความอดทน อดกลั้น ปรารถนาพุทธภาวะ มุ่งช่วยเหลือสัตว์ผู้อื่นให้หมดทุกข์ เบื้องหน้า รักษาใจให้ปกติ ไม่สะเทือนไปตามการกระทำชั่วของคนอื่น
4. วิริยะบารมี มีความเพียรมุ่งทำความดีงาม ไม่ยอมให้ความอ่อนแอและความเกียจคร้านครอบงำ
5. ฌานบารมี บำเพ็ญทางจิต ตามลักษณะการเข้าฌาน ให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ มุ่งละอัตต-สมบัติ มีความรู้ ว่าผู้อื่นกับตัวเรามีสถานะเหมือนกัน จิตที่เข้าถึงขั้นนี้ ความอหังการจะหมดไป
6. ปัญญาบารมี ได้แก่ วิปัสสนาญาณ อันเกิดจากฌานบารมีที่บำเพ็ญ นับเป็นบารมีขั้นสูง

สัปปริสธรรม 7 คือธรรมของคนดี ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ คุณสมบัติของคนดี 7 ประการ

1. อัมมัญญาตา เป็นผู้รู้จักเหตุ คือรู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล

2. อัตตัญญตา เป็นผู้รู้จักผล คือรู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก

3. อัตตัญญตา เป็นผู้รู้จักตน คือรู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

4. มัตตัญญตา เป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอดี รู้จักประมาณในการรับและบริโภค ปัจจัยสี่ รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์

5. กาลัญญตา เป็นผู้รู้จักกาล คือรู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน

6. ปริสัณญตา เป็นผู้รู้จักบริษัท คือรู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจที่ประพฤติดต่อกับชุมชนนั้นๆ ว่าชุมชนนั้นเมื่อเข้าไปหาจะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้

7. ปุคคัลลัญญตา เป็นผู้รู้จักบุคคล คือความแตกต่างของบุคคลว่า โดยอรรถาธิบายความสามารถ และคุณธรรม ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร

จากหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติเอาไว้ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่นักบริหารควรนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในการบริหาร ได้แก่ พรหมวิหารธรรม 4 ประการ สังคหวัตถุ 4 ประการ 6 และสัปปุริสธรรม 7 ประการ หลักธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้อื่น อันจะนำมาซึ่งความรักใคร่นับถือ ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน

พุทธวิธีในการบริหารการศึกษา

นักบริหารจะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีถ้ามีคุณลักษณะ 3 ประการ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในทุติยปาปนิคสูตร ดังนี้

1. จักขมา หมายถึง มีปัญญามองการณ์ไกล เช่น ถ้าเป็นพ่อค้าหรือนักบริหารธุรกิจต้องรู้ว่าซื้อสินค้าที่ไหนได้ราคาถูก แล้วนำไปขายที่ไหนจึงได้ราคาแพง ในสมัยนี้ต้องรู้ว่าหุ้นจะขึ้นหรือจะตก ถ้าเป็นนักบริหารทั่วไป ต้องสามารถวางแผนและฉลาดในการใช้คน คุณลักษณะข้อแรกนี้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Conceptual Skill คือความชำนาญในการใช้ความคิด

2. วิรูโห หมายถึง จัดการธุระได้ดี มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น พ่อค้าเพชรต้องดูออกกว่าเป็น เพชรแท้หรือเพชรเทียม แพทย์หัวหน้าคณะผ่าตัดต้องเชี่ยวชาญการผ่าตัด คุณลักษณะที่สองนี้ตรงกับคำว่า Technical Skill คือ ความชำนาญด้านเทคนิค

3. นิสสยสัมปันโน หมายถึง พึงพาอาศัยคนอื่นได้ เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ดี เช่น พ่อค้าเดินทางไปค้าขายต่างเมือง มีเพื่อนพ่อค้าในเมืองนั้น ๆ ให้ที่พักอาศัยหรือให้กู้ยืมเงิน เพราะมีเครดิตดี นักบริหารที่ดีต้องผูกใจคนไว้ได้ คุณลักษณะที่สามนี้สำคัญมาก "คนไม่มีคน คนไม่มีเพื่อน ขึ้นสู่ที่สูงไม่ได้" ข้อนี้ตรงกับคำว่า Human Relation Skill คือความชำนาญด้านมนุษยสัมพันธ์ คุณลักษณะทั้งสามประการ มีความสำคัญมากน้อยต่างกัน นั้นขึ้นอยู่กับระดับของนักบริหาร ถ้าเป็นนักบริหารระดับสูงที่ต้องรับผิดชอบในการวางแผนและควบคุมคนจำนวนมาก

การศึกษาพุทธวิธีบริหารในครั้งนี้ขอใช้รูปแบบของนักบริหารเป็นกรอบในการพิจารณาหน้าที่ ของนักบริหารมีอยู่ 5 ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDC

P คือ planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

O คือ Organization หมายถึง การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจภายในองค์กร

S คือ staffing หมายถึง งานบุคลากร เป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการ เป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีภาวะผู้นำ

C คือ controlling หมายถึง การกำกับดูแล เป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กร รวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร

ในพุทธวิธีเกี่ยวกับการวางแผนนี้ สิ่งที่สำคัญมากคือผู้บริหารต้องมีวิสัยทัศน์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้บริหารต้องมีจักขุมตา แปลว่า มีสายตาทียาวไกล คือมองการณ์ไกล วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์กรยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางนั้น องค์กรทั้งหมดก็จะถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้ พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจุดหมายปลายทางในพระพุทธศาสนาไว้ว่า การประพฤติดุสิตธรรมทุกอย่างมีเป้าหมายสูงสุดที่จุดเดียวคือวิมุตติ (ความหลุดพ้นทุกข์) ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็ม ฉันทใด ธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุตติรส ฉันทนั้น”

อภิธานิธรรม 7 (condition of welfare) อภิธานิธรรมนี้ เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ในการปกครอง เพื่อป้องกันมิให้มีการบริหารหมู่คณะเสื่อมถอย แต่กลับเสริมให้เจริญเพียงอย่างเดียว สามารถนำไปใช้ได้ทั้งชุมชน ผู้บริหารบ้านเมืองและพระภิกษุสงฆ์ ดังนี้คือ อภิธานิธรรมสำหรับชุมชนและการบริหารบ้านเมือง เป็นหลักในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองมี 7 ประการคือ

1. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์ เป็นการประชุมพบปะปรึกษาหารือกิจการงานต่างๆ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และหาแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ร่วมกันโดยสม่ำเสมอ
2. พร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจกรรมร่วมกัน เป็นการประชุมและการทำกิจกรรมทั้งหลายที่พึงกระทำร่วมกัน หรือพร้อมเพรียงกันลุกขึ้นป้องกันบ้านเมือง
3. ไม่บัญญัติ หรือลบล้างข้อบัญญัติต่างๆ เป็นการไม่เพิกถอน ไม่เพิ่มเติม ไม่ละเมิดหรือวาง ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ อันมิได้ตกลงบัญญัติไว้ และไม่เหยียบย่ำล้มล้างสิ่งที่ตกลงวางบัญญัติไว้แล้ว ถือ ปฏิบัติมั่นอยู่ในบทบัญญัติใหญ่ที่วางไว้เป็นธรรมนุญ
4. ให้ความเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้มีประสบการณ์ยาวนาน ดังนั้น เราต้องให้เกียรติ ให้ความเคารพนับถือ และรับฟังความคิดเห็นของท่านในฐานะที่เป็นผู้รู้และมีประสบการณ์มามาก
5. ไม่ข่มเหงสตรี เป็นการให้เกียรติและคุ้มครองสตรี มิให้มีการกดขี่ข่มเหงรังแก
6. เคารพบูชาสักการะเจดีย์ คือการให้ความเคารพศาสนสถาน ปุชนียสถาน อนุสาวรีย์ ประจำชาติ อันเป็นเครื่องเตือนความจำ ปลุกเร้าให้เราทำความดี และเป็นที่รวมใจของชุมชน ไม่ละเลยพิธีเคารพบูชาอันพึงทำต่ออนุสรณ์สถานที่สำคัญเหล่านั้นตามประเพณีที่ติดมา

7. ให้การอารักขาพระภิกษุสงฆ์หรือผู้ทรงศีล เป็นการจัดการให้ความอารักขา บำรุงคุ้มครอง อันชอบธรรม แก่บรรพชิต ผู้ทรงศีลทรงธรรมบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นหลักใจและเป็นตัวอย่างทางศีลธรรมของประชาชน เต็มใจต้อนรับและหวังให้ท่านอยู่โดยผาสุก

กระบวนการจัดการศึกษาในพระพุทธศาสนายึดหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการ ฝึกอบรมที่เน้นภาคปฏิบัติมากกว่าจะเป็นการเรียนการสอนในทางทฤษฎี เมื่อกล่าวในเชิงบริหาร เราต้องยอมรับว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาอบรม เพื่อพัฒนาบุคลากรเป็นอย่างยิ่ง ด้วย เหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงถือว่าเป็นศาสนาแห่งการศึกษา

การอำนวยความสะดวกให้เกิดการดำเนินงานในพระพุทธศาสนา ต้องอาศัยภาวะผู้นำเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพราะไม่มีระบบการใช้กำลังบังคับให้ปฏิบัติตามผู้นำในพระพุทธศาสนา การที่สมาชิกจะทำตามคำสั่งของผู้บริหารหรือไม่ จึงขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำในผู้บริหารเป็นสำคัญ อะไรคือความแตกต่างระหว่างผู้บริหารกับผู้นำ ผู้บริหาร คือผู้ที่ทำให้อื่นทำงานตามที่ผู้บริหารต้องการ ผู้นำ คือผู้ที่ทำให้อื่นต้องการทำงานตามที่ผู้นำต้องการ ดังนั้น ผู้บริหารเชิงพุทธต้องมีภาวะผู้นำ คือมีความสามารถในการจูงใจให้คนเกิดความต้องการอยากปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บริหาร พระพุทธเจ้าทรงเพียบพร้อมด้วยอรรถกถาสมบัติและ ปรีชาสมบัติ จึงสามารถใช้ภาวะผู้นำบริหารกิจการพระพุทธศาสนาให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อรรถกถาสมบัติที่สำคัญในการบริหารของพระพุทธเจ้าก็คือความสามารถในการสื่อสารกับคนทั่วไป ในการสื่อสารเพื่อการบริหารแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าทรงใช้หลัก 4 ส. ซึ่งคำอธิบายเชิงประยุกต์เข้ากับการบริหารดังต่อไปนี้

1. สันติสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนของการดำเนินงานได้อย่างชัดเจน แจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย
2. สมาทปทา (จงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าจะต้องฝ่าฟันให้ไกลและไปให้ถึง
3. สมุตเตชนา (แก้แค้น) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมาย
4. สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตร ซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน

อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ถึงความสำเร็จตามที่ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท ซึ่งจำแนกไว้เป็น 4 คือ

1. ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น คือความพอใจในฐานะเป็นสิ่งที่ตนถือว่าดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ ข้อนี้ เป็นกำลังใจอันแรกที่ทำให้เกิดคุณธรรมต่อไปทุกข้อ
 2. วิริยะ ความพากเพียรในสิ่งนั้น หมายถึง การกระทำที่ติดต่อไม่ขาดตอนเป็นระยะยาว จนประสบความสำเร็จ คำนี้ มีความหมายของความกล้าหาญเจออยู่ด้วย ส่วนหนึ่ง
 3. จิตตะ ความเอาใจใส่ฝึกฝนในสิ่งนั้น หมายถึงความไม่ทอดทิ้งสิ่งนั้นไปจากความรู้สึกของตัว ทำสิ่งซึ่งเป็นวัตถุประสงค์นั้นให้เด่นชัดอยู่ในใจเสมอ คำนี้ รวมความหมายของคำว่า สมาธิ อยู่ด้วยอย่างเต็มที่
 4. วิมังสา ความหมั่นสอดส่องในเหตุผลของสิ่งนั้น เหตุและผลแห่งความสำเร็จเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ ให้ลึกซึ้งยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา คำนี้ รวมความหมายของคำว่าปัญญาไว้อย่างเต็มที่
- จากการศึกษาการบริหารตามแนวทางพุทธวิธี สามารถสรุปได้ดังนี้ นักบริหารที่จะทำหน้าที่สำเร็จลุล่วงได้ ต้องมีคุณลักษณะ 3 ประการ คือ จักขุมา มิวสิยัทธัน มอการโกล วิรูโร มี

ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านและนิสัยสัณนิบาโน มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดี ซึ่งมีปรากฏในหน้าที่ของนักบริหาร 5 ประการ (POSDC) รวมทั้งยังต้องอาศัยหลักในการปกครองและสูตรแห่งความสำเร็จ คือ อปรีหานิธรรม 7 และอิทธิบาท 4

ประโยชน์พุทธวิธีในการบริหารการศึกษา

โดยทั่วไปผู้บริหารสถานศึกษาจะต้องรับผิดชอบ ดูแลและบริหารงานในหลายด้าน ซึ่งเมื่อประมวลแล้ว อาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญก็คือ การบริหารตน บริหารคน และบริหารงาน หากผู้บริหารสามารถดำเนินการใน 3 เรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี ย่อมหมายถึงการบริหารที่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น ผู้บริหารสถานศึกษา สามารถนำแนวพุทธวิธีหรือแนวทางของพระพุทธศาสนา มาใช้ในการบริหารทั้ง 3 ด้านได้ดังต่อไปนี้

การบริหารตน

พระธรรมปิฎก ป.อ. ปยุตโต (2546) ได้กล่าวถึงการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการบริหารตนของผู้บริหารการศึกษา ที่ต้องทำงานกับคนจำนวนมากไว้ว่า การทำงานให้มีความสุขทั้งตนเองและเพื่อนร่วมงาน ย่อมส่งผลดีต่อคุณภาพการศึกษา ดังนั้น ผู้บริหารการศึกษาต้องเป็นผู้มีความรู้คุณธรรม เพื่อนำไปใช้ในการปกครองตน หลักพุทธธรรมดังกล่าวประกอบด้วย ธรรมที่มีอุปการะมาก (สติ สัมปชัญญะ) ธรรมที่คุ้มครองโลก (หิริ โอตตปปะ) อริยสัจ 4 ศีล 5 กัลยาณมิตร 7 และสัปปริสธรรม 7 ซึ่งธรรมในหมวดนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการครองตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข

สัปปริสธรรม 7 หมายถึง ธรรมของคนดีที่ผู้บริหารหรือผู้นำที่ดีต้องยึดเป็นหลักในการครองตน มีรายละเอียดดังนี้

1. การเป็นผู้รู้จักเหตุ คือรู้เรื่องของงานในองค์กรว่าจะต้องทำอะไร ด้วยหลักการอะไร ควบคุมวัดผลอย่างไร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้
2. การเป็นผู้รู้จักผล คือการรู้วัตถุประสงค์ขององค์กร เช่น วิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย จุดมุ่งหมายขององค์กร
3. การรู้จักตน คือผู้บริหารต้องเป็นผู้รู้จักตนเองทั้งในเชิงรูปแบบและเชิงลุ่มลึก การรู้จักตนเองในเชิงรูปธรรม คือรู้ถึงความต้องการของตน เป้าหมายและหลักการในการทำงานหรือการดำรงชีวิต รู้จุดแข็ง จุดอ่อน ข้อดี ข้อด้อยของตน การรู้จักตนเองอย่างลุ่มลึก คือต้องมีสติรู้เท่าทัน การกระทำ ความคิด และอารมณ์ของตนอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้เกิดปัญหาในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงโดยไม่มีความลำเอียง
4. การรู้จักประมาณ เป็นกุศโลบายที่ผู้บริหารต้องบริหารจัดการทรัพยากรต่างๆ ขององค์กร (คน เงิน วัสดุอุปกรณ์) ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างสูงสุด
5. การรู้จักกาละ ผู้บริหารต้องพิจารณาว่าเวลาไหนควรทำอะไร คือรู้จักเหตุ รู้จักผลนั่นเอง ที่สำคัญ ตัวผู้บริหารเองต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญในการบริหารเวลาของตนอีกด้วย
6. การเป็นผู้รู้จักชุมชน ผู้บริหารต้องรู้ว่องค์กรมีจุดแข็ง (strengths) และจุดอ่อน (weaknesses) เพียงใด ต้องรู้ถึงว่ามีปัจจัยสภาพแวดล้อมภายนอกอะไรบ้างที่มีผลกระทบต่อองค์กร เช่น โอกาส (Opportunities) หรือความท้าทายต่างๆ (Threats) เรียกว่า เป็นการวิเคราะห์ SWOT ANALYSIS เพื่อเป็นองค์ประกอบในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานขององค์กรต่อไป
7. การเป็นผู้รู้จักบุคคล คือผู้บริหารต้องรู้รายละเอียดผู้ร่วมงานในทีมว่าเป็นอย่างไร โดยต้องรู้ละเอียดเป็นรายบุคคล ทั้งด้านความรู้ความสามารถของเขา เพื่อจะได้จัดสรรคนให้เหมาะกับ

งาน เพราะองค์กรจะประสบความสำเร็จหรือประสบความล้มเหลว ย่อมขึ้นอยู่กับบุคลากรในองค์กรเป็นสำคัญ

การบริหารคน

การบริหารคนเป็นการทำงานของผู้บริหารที่ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล ซึ่งจำเป็นต้องใช้กุศโลบายหลายอย่างมาเป็นตัวช่วยในการบริหาร อาจจำเป็นต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์เข้ามาตามความเหมาะสม เพื่อจะนำองค์กรไปสู่เป้าหมายให้ได้ในที่สุด สำหรับในทางพระพุทธศาสนา การนำพุทธวิธีมาใช้ในการบริหารคน คือการนำหลักพุทธธรรมมาปรับปรุงคน พัฒนาคน และเป็นเครื่องมือกำกับการทำงานของคนในองค์กร

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2546: 120-123) ได้แบ่งหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมในการบริหารคนหรือการครองคนไว้ดังนี้ กัลยาณมิตตา โยนิโสมนสิการ พรหมวิหารธรรม 4 สังคหวัตถุธรรม 4 พละ 4 ขรรวาสธรรม 4 หลักธรรมที่กล่าวมานี้ ล้วนมีส่วนสนับสนุนในการครองคน แต่ธรรมที่เป็นกำลังในการบริหารคน นับว่าเป็นธรรมที่สำคัญที่สุดในการครองคน คือหลักแห่งพลธรรม 4 ซึ่งต้องประกอบไปด้วยหลักการที่พระพุทธองค์วางไว้ 4 แนวทาง ดังนี้

แนวทางที่ 1 ปัญญาพละ คือการเป็นผู้รู้หรือผู้บริหารนั้น จะต้องอาศัยปัญญาพละ หมายถึง กำลังแห่งปัญญา แต่เมื่อใช้ในวงการศึกษาย่อมหมายความว่า การบริหารที่ต้องอาศัยความรู้และความสามารถ

แนวทางที่ 2 วิริยพละ คือกำลังแห่งความเพียรพยายาม หมายถึงการดำเนินกิจการงานต่างๆ ทุกวงการต้องอาศัยกำลังแห่งความเพียรพยายามจึงจะประสบความสำเร็จ

แนวทางที่ 3 อนุวัชพละ คือกำลังแห่งความสุจริต อันหมายถึง กายกรรม วาจากรรม มโนกรรม บริสุทธิ์

แนวทางที่ 4 สังคหพละ คือกำลังแห่งความสามัคคีแห่งความมีมนุษยสัมพันธ์

การบริหารงาน

การบริหารงาน หมายถึงการส่งเสริมผู้ปฏิบัติงานให้ได้ทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถหรือตามศักยภาพของตนเอง ผู้บริหารสถานศึกษาสมควรที่จะประยุกต์ใช้หลักคุณธรรมในการบริหารงาน ซึ่งจะส่งผลไปถึงผู้เรียน จะช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนมีคุณภาพ มีความซื่อสัตย์ ขยัน อดทน มีระเบียบวินัย สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข (บุญสืบ โพธิ์ศรี และธีระวัฒน์ จันทิก, 2559: 221) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2546) ได้กล่าวถึงคุณธรรมที่ใช้เป็นหลักในการทำงาน ที่สำคัญที่สุด คือหลักแห่งขรรวาสธรรม และหลักแห่งอิทธิบาทธรรม ซึ่งสอดคล้องกับคณาจารย์สำนักพิมพ์เลี้ยงเชิง (2546) ได้กล่าวถึงหลักในการครองชีวิตและการบริหารว่า หลักในการครองชีวิตและครองเรือนนั้น ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ขรรวาสธรรม มี 4 ประการ คือ

1. สัจจะ ความซื่อสัตย์ต่อกัน
2. ทมะ ความข่มใจ ข่มอารมณ์ไว้
3. ขันติ ความอดทนอดกลั้น ความหยุดยั้ง
4. จาคะ ความเสียสละ แบ่งปันกับเพื่อน องค์กร สังคม

สรุปได้ว่า พุทธวิธีในการบริหารการศึกษาก่อให้เกิดประโยชน์ใน 3 ด้านกล่าวคือ ด้านการบริหารตน ที่ต้องใช้หลักสัปปุริสธรรม 7 ประการในการปกครองตนหรือบริหารตนเอง ด้านการบริหารคน ใช้หลักพละธรรม 4 ประการในการปกครองคน และด้านการบริหารงาน ใช้หลัก

ขรവാสุธรรม 4 ประการในการบริหารงาน และส่งเสริมผู้ปฏิบัติงานให้ทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถหรือตามศักยภาพของตน

สรุป

การนำหลักพุทธวิธีมาใช้ในการบริหารงานของผู้บริหาร นับเป็นสิ่งสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อหน่วยงานและบุคลากรทางการศึกษา อันจะส่งผลดีต่อเยาวชนของชาติ ดังจุดมุ่งหมายและหลักการของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ให้จัดการศึกษาโดยเน้นเพื่อพัฒนาคนไทย ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้นำหลักธรรมของศาสนามาใช้ เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังจะเห็นได้จากบทความทางวิชาการของพระเถระผู้ใหญ่ ผู้มีคุณธรรมขั้นสูง และนักวิชาการศึกษา ผู้มีความรู้ในทางธรรมได้อธิบายไว้ว่า หลักธรรมที่เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการบริหาร คือพรหมวิหารธรรม 4 เป็นธรรมสำหรับนักบริหาร ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตาและอุเบกขา สังคหวัตถุ 4 หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ประกอบด้วย ทาน ปิยวาจา อตถจริยา สมานัตตตา และบารมี 6 ประการ คือทานบารมี ศีลบารมี ขันติบารมี วิริยะบารมี ฌานบารมี ปัญญาบารมี ส่วนหลักธรรมที่สำคัญและเหมาะสมในการบริหารตน หรือครองตน คือ สปัปฺริสธรรม 7 ประการ คือเป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาล เป็นผู้รู้จักบริษัฏ เป็นผู้รู้จักบุคคล ในส่วนหลักธรรมที่สำคัญที่สุดในการบริหารคน หรือครองคน คือพลธรรม 4 ประกอบไปด้วย ปัญญา พละ กำลังแห่งปัญญา วิริยพละ กำลังแห่งความเพียร อนวัชพละ กำลังแห่งความสุจริต และสังคหพละ กำลังแห่งความสามัคคี และหลักธรรมที่เหมาะสมในการบริหารงาน หรือการครองงาน คือ ขรวาสุธรรม มี 4 ประการ ประกอบด้วย สัจจะ ความซื่อสัตย์ ทมะ ความข่มใจ ขันติ ความอดทนอดกลั้น จาคะ ความเสียสละ แบ่งปัน

การประกาศพระพุทธศาสนาโดยยึดหลักประโยชน์และความสุขของมหาชนเป็นที่ตั้ง ถือเป็นวัตถุประสงค์หลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ดังที่พระพุทธเจ้าทรงประทานโอวาทให้แก่เหล่าพระสาวกชุดแรกที่ส่งไปประกาศพรหมจรรย์ว่า “พวกเธอ จงเที่ยวจาริกเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปร่วมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์ บริสุทธี..”

เอกสารอ้างอิง

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธวิธีในการสอน**. พิมพ์ครั้งที่ 18. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด. 2556.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). **พุทธวิธีบริหาร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2549.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2546 ก.
- วิทย์ วิศทเวทย์ และเสถียรพงษ์ วรรณปก. **พระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช. 2544.
- แสงอาทิตย์ ไทยมิตร. **พุทธวิธีในการบริหารกับจริยธรรมภาวะผู้นำเชิงพุทธในสถานศึกษา**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน. 2558.
- วรภาส ประสมสุข และนิพนธ์ กิณาวงศ์. **หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม**. ภาควิชาบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 2550.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539.
- พระสมุห์วิศักดิ์ อธิธิญาโน (กอจันทร์). **การบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลวิถีพุทธ**. 2558.